

Günümüz Sözdiziminde Üretimsel Yaklaşımlar

Sandra Chung

Kısaltarak çeviren: Ahmet Kocaman
Hacettepe Üniversitesi

Dilbilimin son on yılı, sözdiziminde birkaç belirgin yaklaşımın doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu yaklaşımların açıklanan amaçları aynı olsa da (...tümcelerinin düzenlenişindeki ilkeleri kavramak denilebilir buna) felsefeseli bakış açıları, özel amaç ve yöntemleri, sözdiziminin anlam ve iletişim işleviyle ilişkileri konusundaki varsayımları yüzünden birbirlerinden köktenci biçimde ayrılırlar. Ben burada bu çeşitliliğin hakkını vermeye çalışmayacağım, bunun yerine yalnızca sözdiziminde günümüz yaklaşımlarından bir kümesini (N.Chomsky'nin *Syntactic Structures ve Aspects of the Theory of Syntax*'da başlayan araştırma programını sürdürenleri) yansıtmaya çalışacağım. Bu üretimsel yaklaşımlar günümüzde bu alanda birçok etkin araştırmaya yol açan kimi kuramları içermektedir. Burada değinilenler yönetme-bağlama(YB)(Government and Binding), Genelleştirilmiş Söz Öbeği Dilbilgisi(GSÖD) (Generalised Phrase Structure Grammar), Sözcük-İşlev Dilbilgisi (SID) (Lexical-Functional Grammar) ve Bağlantı Dilbilgisi(BD) (Relational Grammar) 'dır.

Bu yaklaşımları incelerken burada tutulan yol, günümüz sözdizimi kuramlarının öteki değerlendirmelerinden bir ölçüde değişiktir. Herhangi bir kuram ya da konu kümesinin iç yapısını dizgeli bir biçimde irdelemek yerine, kalın çizgilerle günümüz üretimsel kuramlarının ortak yanlarını belirlemeye çalışıyorum. Bu bakımdan YB, GSÖD, SID ve BD 'de ortak olan düşünsel ve yönetime ilişkin varsayımlarla sözdizimi yapılarının niteliğine ilişkin olarak bunlarda bulunan temel alanlar üzerinde duruyorum. Böyle bir görünüm üretimsel sözdizimi incelemesinin son 20 yılda neler başardığına hızlı biçimde göz atmak ve bugün nerede olduğunu belirlemek anlamına geliyor.

Üretimsel Kuramların Özellikleri:

Günümüzdeki üretimsel yaklaşımlar 1950'lerin sonlarıyla 1960'lı yıllardaki dönüşümlü dilbilgisinden geldiklerinden, belli bir ölçüde bir inanç yapısını paylaşırlar. Bu kuramlar Chomsky'nin 'dil yetisi/edinç' dediği konuyu irdeler(anadili konuşucusunun dilinin(sözdizimine ilişkin) içselleşmiş bilgisidir bu). Araştırma konusu dilin kendisinden çok bilgisi olduğundan, araştırma bağlamda dil kullanımına ilişkin somut örneklerden uzak bir düzlemde yürütölmeye eğilimindedir. Veriler büyük ölçüde belirli tümce tiplerinin dilbilgisel ya da dilbilgisi dışı olduklarına ilişkin anadili konuşucularının sezgilerine başvurularak toplanır. Çoğu araştırma,konuşucuların sözdizimi yetilerinin çeşitli yönlerini biçimlendirme yönünde dilbilgisi(daha doğrusu dilbilgisi parçacıkları) oluşturmaya ayrılmıştır. Bu tür dilbilgileri, kendileri verilerden bir soyutlamayı simgeleyen kanıtlara göre değerlendirilir.

Daha genel bir düzlemde günümüz üretimsel yaklaşımları sözdiziminin özerkliği inancında birleşirler. Bu anlayış, tümce yapısı ilkelerinin anlam, biliş,iletişim vb. üzerinde bir asalak olmadığını, kendi düzeneği ve mantığı olan bir dizge olduğunu savunur. Bu görüşe göre sözdizimi kuramının görevi dizgenin iç işleyişini irdelemektir. Sözdiziminin bu anlamda gerçekten özerk olup olmadığı 1960'ların sonu ile 1970'lerin ilk yıllarında üretimsel modelde yoğun biçimde tartışılmıştır. O günden beri bütün üretimsel kuramlarca özerk sözdizimi tartışmasız olarak benimsenmiş olmakla birlikte, konu yine de sözdizimindeki öteki yaklaşımlarla bu yaklaşımı ayıran önemli bir öge olmayı sürdürmektedir.

Son olarak günümüz üretimsel kuramları şu ya da bu biçimde iki inanca daha bağlılık gösterirler. Kesin ve biçimsel bakımdan açık dilbilgisi parçacıkları oluşturarak varsayımları sınama yükümlülüğü duyarlar(Bu nedenle sanırım yanlış olarak bunlar 'biçimsel' sözdizimi kuramları olarak anılır). Ayrıca sözdizimi kuramının sınırlayıcı olması gerektiğini öne sürerler; başka bir deyişle, kuram

olası(olanaksız karşıtı) dilbilgisi kümesini oldukça dar bir biçimde belirlemelidir. Sınırlayıcı kuramın ölçütü(ideal) üretici dilbilgisinin dil edinim sorunuyla uğraşmasından çıkar: şöyle ki, ancak olası dilbilgisi kümesini katı biçimde sınırlayan bir kuram çocukların dil edinimini açıklayabilir.

Açıklık ve sınırlayıcılık üretici dilbilgisi felsefesinde önemli bir yer tutar. Ancak bu düşüncelerin, uygulamadan çok dilsel olarak karşılanabilen birtakım yükümlülükleri simgelediği kabul edilmelidir. Sözelimi (GSÖD) biçimsel, matematiksel bir anlamda sınırlayıcıdır. Çünkü bütün dillerin dilbilgilerinin bağlamdan bağımsız öbek yapısı kuralları yoluyla betimlenebileceği varsayımına dayanır. YB estetik ve ruhbilimle yakın ilişkileri olan eğretilmeli bir anlamda sınırlayıcıdır. Bu yaklaşımların birinden ötekine geçilirken karşımıza çıkan soyut ayrımlar bu tür düşüncelerden kaynaklanır.

Günümüz Araştırma Doğrultuları:

Üretimsel sözdiziminin günümüzdeki amaçları *Aspects of the Theory of Syntax*'ta belirlenenden çok değişik değildir. Değişen şey belli bir dilin sözdizimi çözümlenirken bu amaçları yerine getirmek üzere kullanılan yöntemlerdir. Bu noktayı açıklamanın en iyi yolu belki de 1960'lardaki sözdizimi çözümleme yaklaşımını günümüzdeki yaklaşımlarla karşılaştırmaktır.

Klasik dönüşüm kuramı kural-temelliydi, kuralların sözdizimi betimlemesine katkısını vurguluyordu. Bu kuramda, bir dilin sözdizimini çözümlemek, sözdizimi için bir kurallar çizelgesi çıkarmak ve kuralların etkileşimini göstermek demektir. Bu kurallar dilin dilbilgisel tümcelerini üretirken, dilbilgisi dışı tümceleri üretmiyordu. İki tür kural vardı: Öbek yapısı kuralları tümce için bir ilk kurucu yapı üretirken (anlam yorumu bu yapıya uygulanıyordu), dönüşümler bu yapıya çeşitli biçimler veriyor ve sonuçta tümcenin yüzey yapısına karşılık olan bir kurucu yapı üretiyordu. Dönüşümlerin önemli bir amacı, tümce tipleri arasındaki bağıntıyı açıklamaktı.

Klasik kuram iki tür kural kabul etmekle birlikte, o dönemdeki araştırmalar bütün etkinliğin dönüşümlerde olduğunu ortaya koymaktadır. Belli dillerdeki özel yapıları betimlemek için (örneğin İngilizcede odaklama dönüşümü) dönüşüm kurallarının düzenlenmesine büyük çabalar harcanmıştı. Daha genel bir düzlemde, dönüşümün biçimine ve etkileşimlerine geniş sınırlamalar getirmek için çaba gösterilmışti. Tartışılan sorunlar arasında şunlar anılabilir: Bir dönüşümün çıktısı üzerindeki, eğer varsa, sınırlamalar nelerdir? Bütün diller için geçerli bir dönüşüm tipolojisi var mıdır? Bir kurucu dizim ağacına uygulanan bir dizi dönüşümün sırasını belirleyen genel ilkeler var mıdır?

Buna karşılık, günümüzdeki kuramlar 'simgeleme temellidir' (representation based). Bu kuramlar bir tümceyi, kurucu yapı da için de olmak üzere, bir ya da daha çok sözdizim yapıyla ilintilendirmek bakımından klasik kuramı andırırlar. Ancak bu yapıların nasıl ortaya çıktığı konusuna görece az önem verilir. Bunun yerine dikkatler görevi istenmeyen yapıları dışarda bırakmak(süzgeçten geçirmek) olan genel nitelikteki iyi biçimlenme koşullarına çevrilmiştir. Bu bakımdan bir dilin sözdizimini çözümlmek, bir dizi süzgeci belirlemek ve bunların hangi simgeleme kümelerine uygulandığını belirtmek demektir. Yüzeysel olarak söylemek gerekirse sonuç şudur: 'dil' yapısal olarak kurallar yoluyla türetilen dilbilgisel tümcelerden değil, dilbilgisi dışı tümceler süzgeçten geçirildikten sonra geriye kalanlardan oluşur.

Kurallardan simgelemeye doğru kaymanın tam olmasının ölçütlerinden birisi, günümüzdeki çok az kuramın dönüşüm kurallarının varlığını kabul etmesidir. Burada tartışılan dört yaklaşımdan yalnızca YB dönüşümleri kullanır, o da öylesine sınırlı bir biçimde kullanır ki onlar olmadan da iş görüp göremeyeceği hep sorgulanmıştır.

Simgelemeye doğru kayma, araştırma doğrultusundaki daha başka iki değişlikle de bağıntılıdır. Klasik kuram karşılaşılan her yeni yapı için ayrı bir dönüşüm kuralı yazarak dili çözümlme eğilimindeydi. Buna karşılık günümüzdeki kuramlar sözdizimi betimlenmesinde daha modüler bir yaklaşımı benimserler. Bu

kuramların iyi biçimlenme koşulları, yapıların ötesinde genelleme yapacak biçimde(başka bir anlatımla, yüzeysel olarak değişik birçok tümce tipinin çözümlenmesinin bir bölümünü yerine getirecek biçimde) düzenlenmiştir. Sözelimi, BD'nin Katmanlı Teklik Yasası (Stratal Unification Law) , öteki yapılar yanında edilgenlerin, iki nesneli tümcelerin ve varoluşsal tümcelerin çözümlenmesiyle de ilgilidir; GSÖD'nin Taban Özellik Yasası (Base Feature Law) bir yandan kurucularla ilgili sorunların ve sıfat tümceciklerinin sorunlarıyla uğraşırken, öte yandan dönüşlü ve işteş (reciprocal) yapıların ele alınmasında işgörür. Genelleşmedeki bu artışın bedeli, herhangi bir tümcenin tam olarak çözümlenmesinin birçok iyi biçimlenme kuralını içermesidir.

Ayrıca klasik kuram, değişik dil çözümlerinin az çok bağımsız olarak yürütülmesine olanak vermesi bakımından belli bir 'dile özgüydü'. Buna karşılık günümüzdeki yaklaşımlar, en ilginç sözdizimi genellemelerinin bütün diller için geçerli olması gereğine dikkat çekerler. Evrensel gösterilen bu ilginin birkaç pratik sonucu vardır. İlk olarak, araştırmalar çeşitli dillerde belli ölçülerde yinelenme olasılığı bulunan analitik sorunlar üzerinde yoğunlaşma eğilimindedir. Bu nedenle ettirgenler,sıfat tümcecikleri, öncül-adıl ilişkileri, sözelimi İngilizcedeki eyle-İLGEÇ yapılarından daha çok dikkati çeker. İkinci olarak, Hint-Avrupa dilleri dışındaki dillerden elde edilen kanıtların, klasik dönüşüm dilbilgisi günlerindeki kadar çok kuramsal etkisi olma olasılığı vardır. Bu durum, Hint-Avrupa dilleri dışındaki araştırmaları özendirir ve sonuçları kuramın içine almaya çalışan BD için özellikle doğrudur.Ama bu günümüzün öteki kuramları için de geçerlidir (örneğin, YB'nin Walpiri ve Japonca gibi kimi dillerin düzenlenmesiz olduğuna ilişkin tartışmasını anımsayınız). Üçüncü olarak,evrensellelikle dünya dillerinin son derece yüzeysel çeşitliliğinin nasıl bağdaştırılacağı konusu üzerinde çokça durulmuştur. Burada en ilginç gelişmelerden kimileri YB'nin ölçüt (parameter) kavramıyla ilgilidir. Ölçüt, daha genel bir iyi biçimlenme koşulunda bulunan sınırlı bir dizi seçenektir. Sözdiziminin evrensel bölümü, ölçütleri değişik dillerde değişik biçimlerde

düzenlenebilen genel koşullardan oluşuyorsa, ölçütlerin düzenlenmesinde küçük değişiklikler yoluyla, diller arasındaki birçok değişiklik açıklanabilir.

Günümüz kuramlarının yönelimleri gözönüne alındığında, bunları ilgilendiren birçok büyük sorunun simgelemenin niteliği ile ilgili olması şaşırtıcı gelmemelidir. Bir tümceyle ilgili kaç simgeleme vardır? Bu simgeleme hangi öğelerden oluşmaktadır? Bunlar klasik kuramın oluşturduğu yapı sınıflamasını nasıl betimler? Bu sorulara YB, GSÖD, BD ve SİD'in verdiği değişik yanıtlar, temelde anlaşma bulunan birçok alanın varolduğu gerçeğini gizleyemez.*

* Bu metnin İngilizcesini sağlayan Mustafa Aksan'a teşekkür ederim.